

A homéroszi eposzok / Iliász

Az *Iliász* embereszménye: Akhilleusz

A katonai erényekben, a harci dicsőségben megtestesülő emberi nagyság a Homérosz-kori nemesség ideálja volt, s ennek az **eszményn**ek a megtestesítője Akhilleusz. Az *Iliász* a görög hősokorról énekel, arról a korról, amikor a görög arisztokrácia háborús csatározásokkal, kalózhadjáratokkal igyekezett védeni és gyarapítani vagyonát. Ugyanennek az arisztokratikus ideálnak volt természetes velejárója a vitézi büszkeség, a személyes érdek halálos szenvedélyű védelme.

Akhilleusz jogosan háborodott fel, amikor Agamemnón szeretett és szerelmes rabnőjét vette el tőle, mert megsértették becsületét, tekintélyébe gázoltak, a közösség előtt vitathatatlan felsőbbrendűségén esett csorba. Sértett büszkesége teszi indokolttá heves indulatát, Agamemnón elleni engesztelhetetlen haragját. Ez a harag azonban túllépte a megengedett mértéket: pusztító önzéssé vált, hiszen a közösségtől kapott tisztelet védelme érdekében éppen a közösséget dobta áldozatul. Makacs duzzogása akkor sem enyhül, mikor Agamemnón erkölcsi veresége nyilvánvalóvá vált, s lelkileg megtörve engesztelő küldöttséget meneszt hozzá. Személyes sérelmén rágódva Akhilleusz legfeljebb azt engedi meg, hogy Patroklosz az ő fegyvereit öltse fel. De barátját is azzal a feltétellel indítja harcba, hogy csak a közvetlen veszélyt hárítsa el, ne mérészkedjék a trójai falakig, mert ezzel az ő hírnevét kisebbítené.

Az *Iliász* szerzőjének világképe némileg túllép már az Akhilleuszban megtestesült emberideálon: **kritikusan szemléli** a főhős gyilkos tombolásában fölremlő ősi kegyetlenséget. Magában Akhilleuszban is felvetődnek kétségek a harcos élet egész értelmével szemben. A kibékítésére küldött követeknek olyasmit mond, hogy ha akarna, visszatérhetne hazájába, hiszen az élet többet ér minden hadizsákmánynál:

*Mert zsákmányolhatsz tulkot, hízotthasú birkát,
szerzel sárga lovat, még háromlábú edényt is:
vissza azonban már sohasem zsákmánylod a lelked,
sem nem vásárlod, ha kiszállt a fogak rekeszéből.*

(IX. 406–409.)

„Az az Akhilleusz, aki kiadja Hektórnak – legádázabb ellenségének, legkedvesebb barátja gyilkosának – holttestét Priamosznak, s az egész heroikus életforma és az egész emberi sors szomorúságán könnyezik, ez az Akhilleusz már nem a háborúzó arisztokrácia ideálja, hanem azé a költőé, akiben ellentétes érzelmeket ébreszt a vitézi kiválóság s az erkölcsileg kicsinyes élettartalom együttes érzékelése.”

Falus Róbert: *Az antik világ irodalmi.* Gondolat, Bp., 1976.
51. l.

Hektór és Andromakhé

Az eposz egyetlen **fejlődő jellemű hőse** Akhilleusz. Makacssága megtörik Patroklosz halála után, s önvád gyötri. Kibékül Agamemnónnal, visszakapja Briszéiszt: megsértett becülete helyreáll. Kegyetlen bosszút áll Hektóron, holttestét meggyalazza, mégsem tud megnyugodni. Megbékélés csak akkor száll lelkére, mikor megjelenik előtte a fia holttestéért könyörgő agg Priamosz. A gyermeke gyilkosának kezét csókoló trójai király Akhilleuszt idős apjára emlékezteti, aki még reménykedhet, „*hogy újra látja szerette-fiát, aki Trója alól hazaindul*”. S Akhilleusz az őt hiába váró édesapjára gondolva képes a megtisztulásra, emberséges magatartásra az ellenség iránt: a megbocsátó szánakozás legyűri benne a vadságot. Szeretteikre s a fenyegetően közeli halálra gondolva mindketten heves zokogásra fakadnak, „*fölverte nyögésük a házat*”.

Jellemző Homéroszra, hogy pártatlan rokonszenvvel ábrázolja mind a görögöket, mind a trójaiakat: nem lát közöttük lényegbevágó különbséget. Sőt: a békés élet feledhetetlenül vonzó idilljeinek színtere éppen Trója (pl. a trójai vének és Helené a bástyán – *III. 121–242.*), s a mű legrokonszenvebb, a legtöbb oldalról bemutatott hőse Hektór. Nemcsak bátor katona, kitűnő harcos, az ostromlott város legfőbb gyámola, hanem egyúttal ifjú feleségét rajongva szerető férj s családjáért, kicsi fiáért aggódó gyöngéd apa is. Ezek a hétköznapi-emberi vonásai már-már Akhilleusz fölé emelik, aki csak a gyilkolásban találja örömét (még szerelmes rabnője megtartásáért sem tett annak idején semmit).

Az eposz legmeghatóbb családi jelenete a *VI. ének*ben Hektór és felesége, Andromakhé találkozása, búcsúja. Az „*ércbeborult*” Hektór teljes harci vértetében épp csatába készül, mikor a Szkaiai kapunál szembe találja magát az őerte zokogó Andromakhéval és kisfiával, *Asztüanaxszal*. – A véres ütközetek borzalmihoz igazodó nyelv itt ellágyul, becézgető gyöngédséggel, finom érzelmekkel telik meg, az elbeszélés pedig egyes pontoknál a szerelmi költészet, a hitvesi líra magasába csap. A kicsiny, karonülő *Asztüanax*, „*egyfia Hektórnak*”, „*gyönyörű, mint csillag az égen*”; a férjéért riadozó, kétségbeesett Andromakhé „*hókarú*”, „*sokajándékú*”, „*tisztanevű*” feleség, aki „*illatozó keblére*” öleli sírva-nevetve fiát. Neki már csupán egyetlen támasza, vigasza, szerelme ezen a világon – egész családja pusztulása után – a szeretett férj, már csak belé tud egyedül kapaszkodni. Érzelmeinek összetettségét, gazdag sokrétűségét, őszinte mélységét érzékeltetik férjéért aggódó szavai:

*Hektór, te vagy édesapám, te vagy édesanyám is,
és te a fivérem, virulóerejű deli férjem.
Hát rajtam könnyörülve maradj mellettem a bástyán;
árvává fiad, özvegyé ne tegyed feleséged.*

(VI. 429–432.)

Hektór válaszából az derül ki, hogy éppen családja, népe védelme érdekében nem lehet gyáva, nem maradhat távol a harctól asszonya közelében. Búcsúzásként magához akarja venni fiát, de az lószőr-tarajos sisakjában nem ismeri fel apját, s „a szépövi dajkához pityeregve simult most vissza a gyermek”. A rettenthetetlen harcos – lecsatolva sisakját – csókolgatja kisfiát, s szelíden ringatja a karján. Gyermeké láttán most – egy kis időre – nem gondol hazája balsorsára, szívét a jobb jövő reménye tölti el, s fia majdani dicsőségének elképzelése vigasztalja:

„Apjánál sokkal derekabb – mondhassa, ki látja
majd, ha a harcból jön; hozzon véres hadizsákmányt
ellenességéről, szívében örüljön az anyja.

(VI. 479–481.)

Majd elbúcsúzik szeretteitől (élve többé nem jut vissza hozzájuk), s hű hitvese hazafelé tartva folyton vissza-visszatekinget.

Ez a jelenet – minden megindító szépsége ellenére – mégsem békés boldogságot tükröző epizód, hiszen az idillt át-meg átszínezi a falakon túl dúló barbár háború, a jelent pedig már a tragikus jövő árnyékolja be (sejtik, érzik a szereplők): Hektór közeli halála, Asztüanax árvasága s Andromakhé szükségszerű rabságra jutása. – Ennek a részletnek sorsszerű folytatása a XXII. ének befejező szakasza, melyben Andromakhé elsiratja a megölt Hektórt, önmagát és elárvult kisfiát.

Andromakhét férje halála és Trója bukása után Akhilleusz fia, Neoptolemosz vette feleségül, később Helenosz lett a férje; Asztüanaxot a görögök megölték Trója lerombolása után, nehogy – felnőve – bosszút tudjon állni apja és városa pusztulásáért.

Az élet teljességének igénye

Véres harcokról, szörnyű pusztításokról, kegyetlenségekről szól az *Iliász*, mondanivalója nyomasztóan sötét kicsengésű. Ennek ellenére a költő az élet teljességének igényével alkotta meg művét. Homérosz művészetének jellemző vonása a hangulati ellenpontozás, s ezt következetesen alkalmazza az egész eposzon keresztül. Legfőbb „ellenpontozó” eszköze a részletesen kibontott hasonlat. A gyilkos öldökléssel szemben a hasonlatokban mindig a békés élet, az otthon: a vadászok, pásztorok, parasztok, kézművesek szorgalmas, küzdelmes kis világa jelenik meg. A témától messzire szakadva így ad hírt a költő a végtelen gazdagságú élet másik szférájáról. Őt hasonlat mutatja be pl. a görög csapatok felsorakozását (II. 431–483.). – Lássunk egy példát máshonnan!

És valamint aratók, egymással szembesietve
vágják végig a rendet a gazdag férfiú földjén,
árpát vagy búzát, s hullnak sűrűn a kalászosok:
így rontott egymásnak a trósz s az akháj kaszabolva,
és egy sem gondolt közüliük csúf megszaladásra.

(XI. 67–71.)

Akhilleusz pajzsa

Az *Iliász* egyik leghíresebb része Akhilleusz pajzsának bemutatása (*XVIII. ének*). Nagyszerű művészi leleménye, hogy a hosszas leírás vontatottsága helyett elbeszéli a pajzs készítésének történetét, s így megeleveníti a rá remekelt „ideális világot”. Sokoldalú tevékenységben tárul fel az ókori emberi élet: az ötrétű pajzsról „*Héphaisztosz sok-sok gyönyörű képet kalapált rá*”. Az állóképek mozgalmalmas jelenetekké válnak: az emberek cselekednek, dolgoznak, vitáznak, harcolnak, táncolnak, hallatszik a lantok és a fuvolák hol „*harsány szava*”, hol „*csengőszavú*” édes zenéje.

A kovácsisten gyorsan és isteni tökéletességgel dolgozik, a pajzs készítésének elbeszélése pedig pergő menetű életkép- és „novella”-füzért alkot. A költő tudatosságára vall, hogy a földi halandók világának csak olyan mozzanatait jeleníti meg, melyek másutt nem szerepelnek az eposzban. (Így hiányoznak az *Iliászban* gyakran előforduló események, pl. a hajózás, az istentisztelet, a halotti szertartás, a versenyjátékok.)

Akhilleusz pajzsa nem ún. „műkénéi”, azaz nem takarja el teljesen a testet, hanem kör alakú. A homéroszi költészet megszületésekor (Kr. e. 8. század) a görög művészet még korai korszakát élte: ilyen pompás, virtuóz ötvöstechnikára való, jelenetekkel telezsúfolt pajzsokat még nem készítettek. A korabeli használati tárgyak díszítőelemei az egyszerűbb geometriai motívumok voltak.

Egyes tudósok éppen ezért feltételezik, hogy az *Iliász*nak ez a részlete későbbi betét: talán a Kr. e. 4. században az eposz szövegét végleges formába öntő alexandriai tudósok betoldása.

- Idézzük fel az ókori élet egyes jeleneteit! Az eligazodás megkönnyítése érdekében közöljük a pajzs köreinek tartalmi vázlatát.

1. A pajzs közepe, a legbelső kör a világmindenséget ábrázolja: a Földet, az eget meg a tengert, a Napot, a Holdat és a csillagokat (*XVIII. 483–489.*)

2. Az első körgyűrű a városi életet mutatja be kétszer két jelenetben:

a) békében (490–508.): lakodalmi menet és törvényszéki tárgyalás;

b) háborúban (509–540.): az ostromlottak kivonulnak portyázni, megtámadják az ostromlók csordáját, s ebből véres harc támad.

3. A második gyűrű a tavaszi, nyári és őszi paraszti munkát: a szántást, az aratást és a szüretet tárja elénk (541–572.).

4. A harmadik körgyűrű a pásztoréletből választ három jelenetet: az oroszlánok támadását a csordára, a völgyben legelésző juhnyáját és a szép eladó lányok táncát a viruló ifjakal (573–606.).

5. A pajzs peremén a földkorongot körülölelő Ókeánosz látható (607–608.).

A pajzs készítésének története nem tartozik bele szorosan a cselekmény fővonalába, a harcok komorságát ellensúlyozza a békés élet derűjével.

A nagyepikai művekben gyakoriak a mellékesemények. Az ilyen, önmagukban lezárt, némi életképszerűen megrajzolt részleteket, melyek nem viszik ugyan előre a cselekményt, de az írói szándéknak megfelelően fontos szerepük van (pl. új vonásokkal gazdagítják a szereplőket), epizódoknak nevezzük.